

Психологія –
школі

УДК 378.011.3-
051:159.9.07(092)
(477.74)

**Неля
КУЗНЕЦОВА**

Доцент кафедри педагогіки ОНУ імені І.І. Мечникова, кандидат педагогічних наук, м. Одеса

**В'ячеслав
КУЗНЕЦОВ**

Доцент кафедри історії України ОНУ імені І.І. Мечникова, кандидат історичних наук, м. Одеса

РОЛЬ УЧЕНИХ ОДЕСЬКОГО (НОВОРОСІЙСЬКОГО) УНІВЕРСИТЕТУ У СТАНОВЛЕННІ І РОЗВИТКУ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ: М.Я. ГРОТ, М.М. ЛАНГЕ, Г.І. ЧЕЛПАНОВ

Одеський (Новоросійський) університет став перехрестям життєвих траєкторій трьох видатних учених психологів і філософів, кожен з яких був першопроходцем у питаннях, пов'язаних зі становленням і розвитком психології, філософії і педагогіки.

Статтю присвячено розкриттю вагомого і яскравого сліду в історії становлення і розвитку експериментальної психології, філософії і педагогіки, який залишили нащадкам М.Я. Грот, М.М. Ланге, Г.І. Челпанов.

Ключові слова: обґрунтування ідей щодо створення при університетах окремих кафедр педагогіки та психології, історико-критичний принцип побудови курсу педагогіки, заснування при університетах психологічних лабораторій та лабораторій експериментальної психології, перший психологічний інститут.

Одеський (Новоросійський) університет став перехрестям життєвих траєкторій трьох видатних учених психологів і філософів, кожен з яких був першопроходцем у питаннях, пов'язаних зі становленням і розвитком психології, філософії і педагогіки. Микола Якович Грот, який працював професором Імператорського Новоросійського університету (ІНУ) з 1883 р. по 1886 р., почав видавати перший у Російській імперії фаховий журнал «Питання філософії і психології» (1889). Микола Миколайович Ланге працював на різних посадах в ІНУ з 1888 р. до закриття

університету у 1920 р., відкрив першу у Російській імперії лабораторію експериментальної психології (1896). Георгій Іванович Челпанов, який був студентом ІНУ (1883 – 1887 рр.), відкрив перший у Росії Психологічний інститут (1914).

Вибір Г.І. Челпановим Новоросійського університету для навчання був обумовлений попереднім знайомством з роботами М.Я. Грота, захопленість ними і переходом останнього туди на роботу у 1883 р. Із професорів університету саме М.Я. Грот мав найбільший вплив на його становлення як науковця. Г. Челпанов брав активну участь у роботі університетського філософського гуртка, яким керував

професор М.Я. Грот. Спочатку заняття проводились у Миколи Яковича вдома, потім були перенесені до університету. Студенти писали реферати на різні теми, з приводу яких потім відбувалися жваві дебати. На одному із засідань Г.Челпанов зробив доповідь на тему: «Учіння про простір у Канта і в сучасній психофізіології» [1, с. 39]. Пізніше він згадував: «Про себе скажу, що інтерес до питання простору, яким я згодом так довго займався, народився тут серед суперечок, які проводилися в аудиторіях Миколою Яковичем» [26, с. 194]. Можливо, в цих заняттях були ті паростки, які з часом проросли у форму Психологічних семінарій, створених Г.І. Челпановим в Університеті Св. Володимира і Московському університеті.

Але провінційне наукове життя, як характеризував М.Я. Грот одеський період своєї діяльності, не влаштувало його, і він прагнув до Москви. У квітні 1886 р. професор М.Я. Грот перейшов до Московського університету. Він не забув талановитого студента Г. Челпанова і неодноразово запрошував його до себе. На початку 1888 р. Г. Челпанов переїхав до Москви, де був призначений асистентом М.Я. Грота по кафедрі філософії Московського університету.

У цьому ж, тобто 1888 р., до Одеси приїхав М.М. Ланге, який був призначений на посаду приват-доцента по кафедрі філософії, тієї кафедри, професором якої ще нещодавно був М.Я. Грот. Цьому призначенню сприяв успішний захист у 1888 р. магістерської дисертації на тему: «Історія моральних ідей XIX сторіччя: Критичні нариси філософських, соціологічних і релігійних теорій моральності». Багатогранна наукова, педагогічна і громадська діяльність М.М. Ланге в Одесі тривала майже 33 роки, до самої смерті.

ПРО ІСТОРІЮ ВІДКРИТТЯ ПЕРШИХ ЛАБОРАТОРІЙ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Експериментальна психологія на території Російської імперії зароджувалась у досить загострених дискусіях, представниками різних полюсів у яких були М.М. Ланге і Г.І. Челпанов. На підтримку експериментального методу виступив впливовий професор М.Я. Грот. Він підтримував ідею Ланге про необхідність заснування психологічних лабораторій при університетах [6, с. 233].

В історії науки закріпилась думка про те, що М.М. Ланге і Г.І. Челпанов були опонентами стосовно статусу експериментальної психології як самостійної наукової дисципліни і використання експериментальних методів у психології. Вперше дискусія між М.М. Ланге і Г.І. Челпановим стосовно цих питань виникла у 1890 р. і періодично поновлювалась протягом багатьох років.

Питання пріоритету відкриття першої лабораторії експериментальної психології серед двох українських університетів, що знаходились на території Російської імперії, залишається дискусійним. Архівні документи, матеріали МНО, звіти про діяльність Новоросійського університету і університету Св. Володимира, матеріали Вчених рад цих університетів дозволяють реконструювати хронологію подій.

У 1895 р. після успішного захисту докторської дисертації і отримання звання професора М.М. Ланге подав клопотання до Міністерства народної освіти про заснування кабінету експериментальної психології при Новоросійському університеті, на що він просив виділити 4 000 руб. Записка М.М. Ланге була розіслана до Московського, Петербурзького університетів і Університету Св. Володимира для обговорення.

У Московському університеті для розгляду цього питання була створена комісія у складі М.Я. Грота, Л.М. Лопатіна, С.М. Трубецького

і О.С. Белкіна [11, арк. 24]. Лист М.Я. Грота від 12 березня 1895 р. свідчить про його повну підтримку клопотання М.М. Ланге [11, арк. 22-23]. У цьому листі, крім того, М.Я. Грот повідомляє, що за наповнення М.М. Троїцького у висновку комісії додали про необхідність відкриття аналогічного кабінету і у Московському університеті. Сама ця пропозиція затягнула вирішення прохання М.М. Ланге і в кінці кінців після тривалого обговорення вже двох клопотань (Новоросійського і Московського університетів) – обидва були відхилені.

«Міністерство, проте, асигнувало 500 руб. на особисті заняття професора М.М. Ланге, і це поклато початок придбання деяких приладів і інструментів. Допомогло також сприяння професора кафедри фізіології Б.Ф. Веріго. Після довгих турбот М.М. Ланге вдалося отримати дозвіл на відкриття лабораторії на приватні кошти, які він зібрав, користуючись своїми значними зв'язками і впливом» [2, с. 21-22].

Перша в Російській імперії лабораторія експериментальної психології була відкрита в Новоросійському університеті у 1896 р. За домовленістю з професором Б.Ф. Веріго у приміщенні фізіологічної лабораторії було відведено дві кімнати для облаштування кабінету експериментальної психології. У щорічних звітах про стан і діяльність ІНУ кабінет експериментальної психології був представлений як навчально-допоміжний заклад історико-філологічного факультету, що знаходиться у завідуванні ординарного професора М.М. Ланге.

На засіданні Ради університету Св. Володимира 24 лютого 1895 р. слухали «пропозицію Попечителя Київського навчального округу від 19 лютого 1895 р. за № 1224 про розгляд і обговорення у Раді Університету Св. Володимира надісланої п. Міністром Народної Освіти від 22 січня того ж року за № 1746 копії з заяви історико-філологічного факультету одного з Університетів про засну-

вання при факультеті «Кабінету експериментальної психології» [18, с. 5]. Очевидно, хоча це і не називається у тексті протоколу, мова йде про клопотання професора М.М. Ланге. Для обговорення питання, як і у Московському університеті, теж була створена спеціальна комісія, до складу якої увійшли ординарний професор Сікорський, екстраординарні професори Де-Метц і Гіляров, приват-доценти Курчинський, Челпанов і Трубецької [18, с. 5].

Дозвіл на відкриття Психологічної семінарії в університеті Св. Володимира був отриманий наприкінці 1897 р. На засіданні Ради університету 27 березня 1898 р. була заслухана пропозиція п. Попечителя Київського навчального округу від 29 грудня 1897 р. про те, що «п. Товариш Міністра від 16 грудня за № 32783 дозволив заснувати психологічну семінарію при кафедрі філософії, згідно клопотання професорів її, Гілярова і Челпанова, з призначенням на щорічне утримання цієї семінарії по 250 руб. із спеціальних коштів Університету [18, с. 7].

Відкриттю Психологічної семінарії передував семінар з філософії, який проводив Г.І. Челпанов. Семінарія стала «центром світоглядного становлення вчених, які дещо пізніше безпосередньо обумовили розвиток психологічної і філософської вітчизняної думки. Серед тих, хто брав участь у роботі Челпанівського семінару, – Г. Шпет, В. Зеньковський, О. Лосєв, М. Рибніков, П. Блонський та ін. [20, с. 14].

Аналіз звітів Г.І. Челпанова про роботу Психологічної семінарії у 1897 – 1906 рр. дозволяє зробити висновок про теоретичний характер її діяльності. Основними темами занять у Семінарії, які планувались на кожне півріччя, були: «Критика філософського матеріалізму», «Основні питання емпіричної психології», «Про свободу волі», «Розбір основних пунктів психології Вундта», «Сучасні учіння про душу», «Теорія пізнання Канта», «Про реальність зовнішнього

світу», «Основні питання етики», «Про основні напрями в теорії пізнання», «Проблема причинності», «Взаємодія між фізичними і психічними явищами», «Про основи етики» [24, 25]. Крім того, немає свідчень про наявність і використання в Психологічній семінарії Університету Св. Володимира спеціального обладнання для проведення експериментальних досліджень.

Аналіз щорічних звітів про стан і діяльність ІНУ свідчить, що, починаючи з відкриття кабінету експериментальної психології у 1896 р., він постійно поповнювався приладами. Так, у 1902 р. кабінет поповнився «14 приладами в 17 екземплярах на суму 1042 руб. 21 коп. і має зараз 58 інструментів в 63 екземплярах, усього на суму 3062 руб. 38 коп., 11 книг і 6 предметів меблів» [15, с. 12]. У 1903 р. «кабінетом придбано 10 нових інструментів, усього на суму 239 руб. Тепер він має 73 інструмента, 16 книг і 6 предметів меблів. Усього майно кабінету оцінюється у 3301 руб. 38 коп.» [14, с. 39].

Експериментальний характер діяльності психологічної лабораторії ІНУ підтверджує звіт ординарного професора М.М. Ланге про спеціальні практичні заняття з психології для студентів історико-філологічного факультету за 1910 р. Заняття «полягають у вирішенні студентами послідовного ряду експериментальних задач з психології, що поступово ускладнюються, і проводяться в кабінеті експериментальної психології.

[...] Звіти ці спільно обговорюються і, у випадку числового характеру, підлягають загальній статистичній обробці. [...] Протягом осіннього семестру були дані наступні завдання: визначення кутової величини і форми сліпої плями в оці, визначення меж видимості головних кольорів у боковому зорі (периметрія сітківки ока), визначення точності окоміра, визначення різничої чутливості до вагів, що піднімаються, за методом ледь помітної різниці, теж стосовно слуху, вивчення метода середньої різниці у ділянці відчуття ваги, вивчення метода середньої помилки у ділянці відчуття руху (кінестенія руки), визначення на шкірі точок тиску (естезіометром), вивчення метода «правильних і помилкових випадків» у ділянці окоміра та ін. [13, с. 58-59].

Таким чином, за сукупністю ознак, а саме: хронологією подій, матеріально-технічною базою, зокрема, наявністю відповідного обладнання, тематикою занять зі студентами, можна підтвердити факт відкриття першої серед університетів Російської імперії лабораторії експериментальної психології в Новоросійському університеті професором М.М. Ланге. Інші психологічні лабораторії, наприклад, В.М. Бехтерева при Казанському університеті, О.О. Токарського при Московському університеті створювались при психіатричних клініках медичних факультетів і використовувались переважно для практичної підготовки лікарів-психіатрів.

Від редакції

За ідеї цієї статті **Нелю Кузнецову** нагороджено медаллю **Г.І. Челпанова**. Це був перший випадок, коли педагог отримав нагороду, яка до цього вручалася лише психологам.

З 1907 по 1923 рр. Г.І. Челпанов очолював кафедру філософії Московського університету, якою з 1886 по 1899 рр. керував М.Я. Грот. У 1912 р. Г.І. Челпанов створив, а у 1914 р. офіційно відкрився у Москві Психологічний інститут імені Л.Г. Шукуїної – перший у Російській імперії науково-освітній заклад такого профілю. Його проект ство-

рювався на основі узагальнення досвіду подібних закладів у Німеччині і США, які Г.І. Челпанов особисто вивчав.

Безумовно, талановитим організатором у галузі науки і освіти був і М.М. Ланге. Крім започаткованої лабораторії експериментальної психології, нових запроваджених ним психологічних і педагогічних курсів і форм занять зі студентами, за його ініціативи і при участі створеного ним гуртка професорів Новоросійського університету у 1903 р. в Одесі були відкриті Жіночі педагогічні курси, які у 1906 р. були реорганізовані у Вищі жіночі курси. Це був перший на Півдні України і Росії вищий навчальний заклад для жінок.

М.М. Ланге і Г.І. Челпанов достатню увагу приділяли питанням, пов'язаним з викладанням психології і педагогіки у школах, гімназіях і університетах. Г.І. Челпанову належать роботи: «Про постановку викладання психології у середній школі», «Про стан психології в російських університетах». Він відстоював право психології бути самостійною наукою і не викладатися як частина філософії або біології, розробляв питання створення окремої кафедри психології у університеті. М.М. Ланге за власною ініціативою, починаючи з 1894/1895 н.р., поряд з філософією і психологією читав в університеті педагогічні курси. Він розробив програми і тексти лекцій з історії педагогіки і дидактики, постійно їх удосконалював. У роботі «До питання про викладання педагогіки у жіночих гімназіях» М.М. Ланге сформулював історико-критичний принцип побудови курсу педагогіки, який був новаторським для вітчизняної педагогіки і якого він дотримувався постійно. Він обґрунтовував необхідність створення в університетах окремих кафедр педагогіки.

Таким чином, М.Я. Грот, М.М. Ланге, Г.І. Челпанов залишили вагомий і яскравий слід в історії становлення і розвитку експериментальної психології, філософії і педагогіки.

Неля Кузнецова, Вячеслав Кузнецов
Роль учёных Одесского (Новороссийского) университета в становлении и развитии экспериментальной психологии: Н.Я. Грот, Н.Н. Ланге, Г.И. Челпанов

Одесский (Новороссийский) университет стал перекрёстком жизненных траекторий трёх выдающихся учёных психологов и философов, каждый из которых был первопроходцем в вопросах, связанных со становлением и развитием психологии, философии и педагогики.

Статья посвящена раскрытию весомого и яркого следа в истории становления и развития экспериментальной психологии, философии и педагогики, который оставили потомкам Н.Я. Грот, Н.Н. Ланге, Г.И. Челпанов.

Ключевые слова: обоснование идей создания при университетах отдельных кафедр педагогики и психологии, историко-критический принцип построения курса педагогики, открытие при университетах психологических лабораторий и лабораторий экспериментальной психологии, первый психологический институт.

Nelia Kuznietsova, Viacheslav Kuznietsov
The Role of Scientists of the Odessa (Novorosiysk) University in the Origin and Development of the Experimental Psychology: M.Ya.Grot, M.M. Lange, G.I.Chelpanov

The Odessa (Novorosiysk) University became the life crossroads of the three outstanding scientists in the area of psychology and philosophy. Each of them was the first to start working on the issues connected with the origin and development of psychology, philosophy and pedagogics.

The article is dedicated to the outstanding scientists M.Ya. Grot, M.M. Lange, G.I. Chelpanov and their important and bright influence on the origin and development of the experimental psychology, philosophy and pedagogics.

Key words: foundation of the ideas on creation of separate departments of pedagogics and psychology at universities, historical-critical principle of the pedagogy course construction, establishment of psychological laboratories and laboratories of experimental psychology, the first psychological institute.